Eliaçık, M. (2021). Şeyhülislam Hocaşâde Muhammed Efendi'nin tütün hakkında Arapça manzum fetvâsı. *International Journal of Language Academy*, 9 (1), 292-297.

Volume 9/1 March 2021

p. 292/297

Article History:

Received

10/02/2021

Accepted

05/03/2021

Available online

20/03/2021

ŞEYHÜLİSLAM HOCAŞÂDE MUHAMMED EFENDİ'NİN TÜTÜN HAKKINDA ARAPÇA MANZUM FETVÂSI

**An Arabic Poetry Fatwa of Sheikhulislam Hodjazade
Muhammed Efendi on Tobacco**

Muhittin ELİAÇIK¹

Öz

Devlet ve toplum üzerinde yönlendirici ve belirleyici bir konumda bulunmuş olan Osmanlı şeyhülislam ve müftüleri muhtelif konularda kendilerine yöneltilen suallere kuvvetli cevaplar vermiş ve kendilerine bundan dolayı "halkın güçlüklerini çözen" anlamında *hallâl-ı müşkilât* unvanı verilmiştir. Suallere genellikle kısa cevaplar vermiş olan Osmanlı müftüleri bazen edebî kişiliklerinin de yardımıyla manzum ve sanatkârane cevaplar vererek fetvâlarda renkli bir ortamın oluşmasına katkıda bulunmuşlardır. Genellikle keyif verici içeceklerin kullanımı ile ilgili konularda yoğunlaşan bu tür fetvâlar fıkhi konuların yanı sıra tıbbi konuları da içerebilmiştir. Fetvâlara konu olan mükeyyifât arasında en çok ele alınan konular tütün ve kahve üzerine olmuş ve bunların toplumda tiryakiliğe dönüşmesi üzerine devletçe getirilen yasaklar yanında fetvâlarda da bunlarla ilgili sert ifadelere yer verilmiştir. Bununla birlikte Şeyhülislam Bostanzâde Muhammed ve Muhammed Bahai Efendiler gibi, bu ikisinin yasak olmadığını, hatta bazı faydaları bulunduğunu söyleyenler de çıkmıştır. Osmanlı toplumunun 16. yüzyıldan itibaren tanımaya başladığı tütün hakkında fetvâların yanı sıra birçok risale kaleme alınmış ve bunlarda tütünün zararları uzun uzadıya anlatılmıştır. Duhan da denilen tütün hakkında Şeyhülislam Hocaşâde Muhammed Efendi de birçok fetvâ vermiş ve bunlar arasında Arapça sorulup cevaplanmış olanları da bulunmuştur. Tütün hakkında kendisine Arapça manzum biçimde sorulan bir soruya nükteli bir cevap verdiği görülen Muhammed

¹ Prof. Dr., Kırıkkale Üniversitesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, meliacik63@kku.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0002-5137-3275>

Efendi'nin esrar konusunda da Arapça manzum fetvâ verdiği bilinmektedir. Bu makalede tütün hakkında verdiği manzum fetvâsı tanıtılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Hoca Muhammed Efendi, manzum fetvâ, tütün, Arapça.

Abstract

The Ottoman sheikhulislam and his muftis, who had a guiding and determining position on the state and society, gave firm answers to the questions directed to them on various issues, and therefore they in the sense of "solving the difficulties of the people" were given the title of *hallâl-ı müşkilat*. Ottoman muftis, who generally gave short answers to the questions, contributed to forming a colorful environment in the fatwas by giving verse and artistic answers, sometimes with the help of their literary personalities. These types of fatwas, which generally focus on recreational drinks, could include medical issues and fiqh issues. The most discussed subjects among the enjoyable drinks that were the subject of fatwas were on tobacco and coffee, and in addition to the bans imposed by the state upon the transformation of these into addiction in society, harsh statements about them were also included in the fatwas. On the other hand, some say that these two are not forbidden, even they have some benefits, such as Şeyhülislam Bostanzade Muhammad and Muhammad Bahai Efendi. In addition to the fatwas about tobacco, which the Ottoman society began to recognize from the 16th century, many treatises were written, and the harms of tobacco were explained at length. Şeyhülislam Hocaşâde Muhammad Efendi gave many fatwas about tobacco called Duhan, and among them, the ones that were asked and answered in Arabic were found. It is known that Muhammad Efendi, who was seen to give a humorous answer to a question asked about tobacco in Arabic verse, also gave a fatwa in Arabic verse on cannabis. In this article, his fatwa about tobacco is introduced.

Keywords: Hodjzade Muhammad Efendi, poetry fatwa, tobacco, Arabic.

GİRİŞ

Osmanlı toplumu 16.yüzyılın ortalarından itibaren kahve ve tütün gibi mükeyyifât adı verilen birtakım içeceklerle tanışmış ve bunlarla ilgili ihtilaflardan dolayı şeyhülislâm ve müftüler birçok fetvâ vermişlerdir. Ancak aralarında şeyhülislâmlar da bulunan bazı devlet ricali de bu mükeyyifâtı tiryakilik düzeyinde kullandığından ihtilafların ardı arkası kesilmemiştir. Tütünün caiz veya gayricaiz olduğuna dair şeyhülislâm, müftü ve diğer âlimlerce farklı görüşler ileri sürülmüştür. Osmanlı'da bu içeceklerin yanı sıra hamır, arak, esrar, afyon gibi mükeyyifât da fetvâlara konu olmuştur. Tütün hakkında müstakil risaleler de yazılıp zararları hakkında açıklamalar yapılmıştır.

Tütün

Tütün, patlıcangillerden bir bitki olup Arapça'da "tüt-, dumanı çık-" anlamında duhân kelimesi ile karşılanmıştır. Tütün, Amerika'nın keşfinden sonra Avrupa'ya getirilmiş ve oradan 16. yüzyılda dünyaya yayılıp Akdeniz üzerinden Anadolu'ya gelmiştir. Osmanlı topraklarına getiriliş tarihini Hezârfen Hüseyin Efendi 1598, Peçuylu İbrâhim 1600, Kâtib Çelebi 1601, Naimâ 1606 olarak bildirmiş, İstanbul'a ilk getiriliş tarihi ise 1570'ler olarak tahmin edilmiştir. Önceleri tabaka diye anılırken zamanla resmî dilde duhân, halk arasında da tütün olarak anılmıştır (Yılmaz, 2012, s. 5). Anadolu'da ilk kez 1583'te Milas'ta ekildiği bildirilen tütün hakkında 1633'te Cibâli'de bir kayıkta uyuyakalan tiryakinin sebep olduğu yangında 20 bin ev yanınca sert önlemler alınıp tütün yasağına uymayan 20 bin kişi idam edilmiş ise de tütün tiryakisi olduğu bilinen Şeyhülislâm Bahai Efendi'nin 1649 yılında verdiği fetvâyla tütün yasağı kaldırılmış ve bundan 10 bin kişinin geçimini sağladığı görülmüştür. Âlimlerin farklı görüşlerde olduğu tütün hakkında Haskefi, Hâdimî, Kalyubi, Bursevî vd. âlimler haram; İbni Hacer, İmadi,

İsmail Nablûsî, İbni Âbidin vd. mekruh; Hanefilerden Abdûlgani Nablûsî ve Mâlikîlerden Ali Echûrî ise mübah demiştir (Ekinci, e-makale).

Tütünün Osmanlı topraklarına giriş tarihi hakkında yazma eserlerde ayrıntılı bilgiler yer almakta olup bir yazma eserdeki kayda göre ilk önce 1603 yılında ülkeye girmiş, vergi konulup resmen tanınması ise 1696 yılında gerçekleşmiştir. Bu bilgi şöyledir:

Ve ibtidâ-i zuhûr-ı duhân dahi zamân-ı Sultân Ahmedde bin on iki târîhinde zuhûr idüp doksan altı sene içildikden sonra bin yüz sekiz senesinde her vukiyyesine altmış akçe gümrük ihdâs ve bid'at olunup dahi sonra nice olacağını Allah bilür duâmız budur ki Hazret-i Allahu Azîm bizi halâs eyleye âmin bi-hürmeti seyyidi'l-mürselîn. Zuhûrî târihi duhânın sene 1012 bid'ati târihi duhânın sene 1108²

Bu eserde tütün için lehte ve aleyhte yazılmış bazı beyitler de şöyledir:

*Halkı men' eylemeden sana ne girer ne çıkar
Zâhidâ yohsa duhân ile kıyâmet mi kopar*

*Sen bu bürûdetle eger dūzaha girsen
Bir lûle tütün yakmağa âteş bulamazsın
Hüdâyî*

*Âh itmege bir bahânedür yohsa
Alur mıydum ele bir kere duhânı ben
Bahâyî*

*Nef' yokdur pek zarardır bu duhânı içene
Hak te'âlâ la'net itsün bunu icâd idene
Yazarı belli değil*

Osmanlı şeyhülislam ve müftüleri tarafından tütün hakkında haram, mekruh, mübah gibi farklı görüşler bildirilmiş ise de çoğunluğun mekruh dediği görülmektedir. Tütün hakkında 17. yüzyılda birçok ferman çıkarılıp yasaklar getirilmekle beraber 1696'da konulan vergi ile tütün devletçe resmen kabul edilmiştir. Osmanlı toplumunda ciddi bir tütün tiryakiliği olduğundan lehte, aleyhe birçok eser ve manzume yazılmış, Osmanlı şeyhülislâm ve müftülerince de manzum veya mensur fetvâlar verilmiştir. Manzum fetvâ verenler arasında Şeyhülislam Hocaşâde Muhammed Efendi de bulunmaktadır.

Hocaşâde Muhammed Efendi

Hoca Sadeddin Efendi'nin en büyük oğlu olup Çelebi unvanı ile de anılmıştır. Babasının Bursa Yıldırım Han medresesinde müderrislik yaptığı sırada 27 Şubat 1568'de doğmuş, ilk tahsilini babası, Molla Tevfik ve diğer âlimlerden aldıktan sonra 1586'da müderrislik pâyesıyla ilmiye mesleğine girmiştir. 1589'da Sahn-ı Semân müderrisliği pâyesini alıp 1591'de Yavuz Sultan ve Süleymânîye Medreseleri müderrislikleri yapmış, 1592'de Mekke kadısı, 1596'da İstanbul kadısı, müteakiben Anadolu kazaskeri, 1599'da Rumeli kazaskeri, 1601'de şeyhülislâm olmuştur. 1603'te bu görevden alınıp 1608'de ikinci kez atanmış ve bu kez yedi yıl aralıksız görev yapmıştır. 1615 yılında kırk dokuz yaşında vefat etmiş ve babasının Eyüp camiindeki kabrinin yanına defnedilmiş; şeyhülislâmlığa da kardeşi Esad Efendi atanmıştır. Kısa bir tahsilden sonra babasının nüfuzuyla rütbeleri hızlıca geçmesi tenkitlere yol açmıştır. Şiir ve inşâda çok ileri, zeki, faziletli, güleryüzlü, nüktedan ve şakacı bir kişi olduğu; üç dilde nazım ve süslü nesirlerle Kasîde-i Bür'e tahmisi yazdığı, zamanın eserlerine takriz ve kafiyele imzalar yazdığı, tıpkı babası gibi Cuma günleri Ayasofya'da fetvâlar verdiği bildirilmiştir (Müstakimzade, vrk.63a-b; Ahmed Rifat, tsz:42-43; İpşirli, 2003, ss. 452-453).

² Süleymaniye Kütüphanesi, Esad Efendi, nr. 3463, vrk. 83a

Tütün Hakkında Arapça Manzum Fetvâ

Hocaşâde Muhammed Efendi tıpkı babası ve kardeşleri gibi şair bir kişiliğe sahip olup manzum fetvâlar vermiş **ve** bunlar arasında tütün hakkında Arapça manzum bir fetvâ da bulunmuştur. Osmanlı şeyhülislamlarına Arapça veya Farsça manzum suallerin de yöneltildiği ve bunlara aynı şekilde cevaplar verildiği görülmektedir. Mesela Muhammed Efendi'nin babası Hoca Sadeddin Efendi ve küçük kardeşi Esad Efendi de birçok Arapça manzum fetvâ vermiştir. Şeyhülislam Kemalpaşazâde, Ebussuud ve Sadullah Sa'di Efendiler de bu konuda öne çıkmış şeyhülislamlardır. Muhammed Efendi'nin tütünün hükmü hakkında verdiği Arapça manzum fetvâ şöyledir:

mefâilün mefâilün feülün

Eyâ men fâka fi-rütbi'l-ma'âli
Re'îsen hâ'izen 'azru'l-makâli
Ve yâ bedre'l-ma'ârif ve'l-ulûmi
Ve yâ bahre'l-avârif ve'l-kemâli
Ebin li maksaden kad hirtü fihi
Ve evzih li gavâmız min suâli
Duhânen yeşribûhu küllü vaktin
Ve 'amme'l-hâfikeyn 'ale't-tevâli
E fil-mekrûhi yedhul şâribûhu
Cihâren ev harâmun ev halâli
Ve mâ hükmü's-salât verâ'e şahsin
İmâmın şâribun men ze'n-nekâli
Fe-kul bi'l-hakki men kad şâ'e yû'min
Bi-mâ üfniyet ev yekfür bi-hâli
Fe-innâ nektefi fetvâke hakkâ
Ve natruh mâ-'adâh ve lâ nibâli
Ve ahmed rabbinâ mevle'l-mevâli
Ve mevlânâ bi-eltâfi cizâli
Ve eşnak bi's-salât 'alâ Resûli
Kerimü'l-hulki mahmûdu'l-hisâli
Salât ma'a selâmi'llahi şef'â
Na'ammu'l-enbiyâ 'ale't-tevâli
Salât tayyibihâ yûsrî mulattîf
İlâ sahbi ve ezvâci ve âli
Ve emmâ ba'du yâ ehle's-su'âli
Hazâke etâke fi-hâza'l-makâli
Seelte 'ani'd-duhân bi-hüsni nazmi
Bedî'un fi'l-letâfet ke'l-leâli
Teyakkan leyse fihi gayre darri
Ve mâ fihi sivâ itlâfi mâli
Ve inne'l-mu'neti tazyî' li-nefsi
Ve meshi li'n-nisâ ma'a'r-ricâli
Ve fi tazmînihi ihlâki mer'i
Vebâlün fi vebâlün fi vebâli
Kerâhet rihihi lâ reybe fihâ
Şerâbun 'âfuhu tab'u'l-ehâli
Ve emmâ şûrbuhu fi külli vaktin
Mere'l-eyyâmi ânâü'l-leyâli
Husûsâ şûrbü idmâni ve fiskun

Bi-i'lâni 'alâ-vechi'd-dalâli
 Harâmun leyse fihi şevbi şekkin
 Muhâlun zikrihi beyne'l-halâli
 Ve emmâ men yekûn imâmu nâsin
 İmâmen ve hüve fi hâze'n-nekâli
 Fe-yu'zal min imâmeti hakîken
 Li-tahlisi'l-enâm mine'd-dalâli
 Ve in lem yemteni' 'an-sû'i hâli
 Ve isrâru 'alâ kubhi'l-fi'âli
 Bi-'azrihi bi-ta'zîri belîğîn
 Vulâti's-şer'i erbâbi'l-ma'âli
 Kezâ kâle'bni Sa'duddîn Muhammed
 E'ânhüme'llahu'llezi's-su'âlî³

Türkçe çevirisi

Ey, üstün rütbelerle ve sözün özünü söylemekle öne çıkmış; bilgi ve irfan dolunayı, olgunluk ve hünerlerin deryası olan reis! Kafamı karıştıran bir meramı bana göster ve sorumun gizemlerini açıkla. Her yerde sürekli içilen bu tütünü açıktan içenler mekruh, haram, helalden hangisine girer? Onu içip eza veren bir imamın arkasında kılınan namazın hükmü nedir? Öyleyse doğrulukla söyle, tahrif edilmiş olana inanıp da bu hâl için bir kefaretilere dileyen kimdir? Fetvânızı gerçekten takip ediyor ve önemsemediğimiz şeyleri bırakıyoruz. Bize bolca lütuflar bahşeden Mevlalar mevlası Rabbimize hamededer ve o cömert ve övülmüş huylara sahip Resûl'e dua ederim. Allah'ın selamı ile birlikte salâtı art arda şefaât olarak nebilere yayarız. Temiz, güzel ve okşayıcı selam da zevce, aile ve dostlarına gider.

Şimdi ey sual eden! Güzel, hoş, inci gibi, sanatlı bir nazımla tütün hakkında sorduğun bu konuda sana bir bilgi geldi mi (vereyim mi)? İyi bil ki, onda zarardan ve malı telef etmekten başka bir şey yoktur. Şüphesiz o, acı bir ruh kaybı ve erkeklerle kadınların biçimsizleşmesidir. Onun helakinin tazmininde kişi vebal üstüne vebaldir. Onun kokusunun çirkinliğinde şüphe olmayıp halkın tabiatı ise onu içmeye meyillidir. Onu gece gündüz sürekli her vakitte içmeye gelince, özellikle tiryakilikle açıkça içmek sapkınlık ve yoldan çıkmaktır. Haramlığında şek ve şüphe yoktur; helal arasında anılması imkânsızdır. Halkın imamına gelince, bu ezada da bir imamdır o. Böylece halkı dalaletten kurtarmak için imamlıktan azledilir. Eğer bu kötü hâlden geri durmayıp ısrar ederse, şeriatın büyük ve ileri gelenlerince açık bir şekilde tazir edilir. Bunu Sadeddin oğlu Muhammed -Allah suallerde ikisine de yardım etti- böylece dedi.

Değerlendirme

Tütün, Osmanlı topraklarında 16.yüzyılın ortalarından itibaren görülen bir keyif verici olup hakkında Osmanlı şeyhülislâm ve müftülerince fetvâlar verilip farklı görüşler ortaya konulmuştur. Kaynaklarda duhân olarak geçen bu mükeyyifi halk ve devlet ricalinden çok fazla kullanan olduğundan hakkındaki yasak uzun sürmemiş ve getirilen vergi ile devletçe de bu mükeyyif resmen tanınmıştır. Tütün kullandığı bilinen Şeyhülislam Bahâî Efendi'nin: *Âh itmege bir bahânedür yohsa - Alur mıydum ele bir kere duhânı ben* beyti ile Hüdâyî'nin: *Halkı men' eylemeden sana ne girer ne çıkar - Zâhidâ yohsa duhân ile kıyâmet mi kopar* beyitleri bu mükeyyifin kullanım sebebini açıklamaktadır. Ancak bunun aksine: *Nef' yokdur pek zarardır bu duhânı içene - Hak te'âlâ la'net itsün bunu icâd idene* şeklinde, tütün aleyhine de çok beyit yazılmıştır. Dolayısıyla bu konuda toplum ikiye bölünmüş gibidir. Bu konuda verilen fetvâlarda çok sert ifadeler bulunduğu gibi, onu öven görüşler de çoktur. Mesela Şeyhülislam Bahâî Efendi tütüne cevaz bir yana, faydalarından da

³ Diyanet İşleri Başkanlığı Kütüphanesi, demirbaş nr.2311, vrk 298b.

şöyle bahsetmiştir: *Tütün (tabaka) fıkıh kitaplarında iyice araştırıldı ve haramlığına dair bir delil ve mekruhluğuna ait de bir işaret bulunmadı. Tıpkı diğer bitkiler gibidir. Özellikle bazı tecrübeli ve işin ehli kişiler faydalarını da görmüştür. Eşyada asl olan mübahlıktır. Delil, haramlığını iddiâ edenden talep edilmelidir.*"⁴ Bazı fetvâlarda ise tütün ile esrarın bir arada ele alınarak şiddetle reddedildiği, hoca-öğrenci durumundaki Şeyhülislam Kemalpaşazâde ile Şeyhülislam Sadullah Sadi Çelebi gibi, öğrencisinin hocasını şiddetle kınadığı görülmektedir. Şarap, tütün, esrar gibi mükeyyifât hakkında verilen bazı fetvâların Arapça, manzum ve çok az rastlanan aruz kalıplarıyla yazılmış olması da dikkat çekici olup buna Şeyhülislam Kemalpaşazâde, Sadullah Sadi, Ebussuûd, Bostanzâde Muhammed, Hoca Sadeddin ve Hocaşâde Muhammed Efendiler örnek gösterilebilir. Bu makalede ele alınan Hocaşâde Muhammed Efendi de tütün hakkında Arapça nazmen sorulmuş bir soruya aynen cevap verip tütünü şiddetle reddetmiş, haramlığında şek ve şüphe olmadığını bildirmiştir. Bu fetvânın bulunduğu varakta esrar hakkında da Arapça başka bir manzum fetvâsı bulunmaktadır.

SONUÇ

Osmanlı toplumunda özellikle 16-17. yüzyıllarda kullanımında yoğunluk yaşanan tütün, kahve, esrar, afyon gibi mükeyyifât hakkında şeyhülislam ve müftülere birçok soru sorulmuş ve verilen fetvâlarda değişik görüşler ortaya konulmuştur. Bu mükeyyifât arasında kahve en meşru görülen içecek olarak dikkati çekmekte, tütün mekruh veya haram görülmekte, esrar ve afyon ise şiddetle reddedilmektedir. Böyle olmakla beraber Kemalpaşazâde gibi, esrara ilaç niyetiyle olmak şartıyla cevaz veren şeyhülislam da bulunmuş, ama buna diğer şeyhülislamlar şiddetle karşı çıkmıştır. Osmanlı'da tütün hakkında çok sayıda müstakil eser yazılmış ve zararlarından bahsedilmiştir. Bu konuda yazılan eserlerin çokluğuna bakılarak bir tütün literatürü veya külliyyatı oluşturanın mümkün olduğu söylenebilir. Hocaşâde Muhammed Efendi de tütün hakkında Türkçe ve mensur olarak verdiği birçok fetvânın yanı sıra Arapça ve manzum olarak da iki uzun fetvâ vermiş ve tütünü şiddetle reddetmiştir. Bu fetvânın bulunduğu mecmuada esrar hakkında da yine Arapça manzum bir fetvâsının bulunması bu konuda verdiği fetvâların ne kadar çok tanındığını da göstermektedir.

KAYNAKÇA

- Ahmed Rifat Efendi (tsz). *Devhatü'l-meşâyih maa-zeyl*, İstanbul.
Ekinci, E. B. (e-makale). "Tütün diye nesne geldi cihâna."
<http://www.ekrembugraekinci.com/article/?ID=430> (Erişim: 2 Ocak 2013).
İpşirli, M. (2003). "Mehmed Efendi, Hocaşâde". TDV İslam Ansiklopedisi. 28. s.452-453.
Müstakimzade S.Sadeddin. *Devhatü'l-Meşâyih*. Milli Kütüphane, 06 Mil Yz A 3681/2.
Yılmaz, F. (2012). "Tütün". TDV İslam Ansiklopedisi. 42. İstanbul: TDV, s.1-4.

Yazma Eserler

- Diyanet İşleri Başkanlığı Kütüphanesi, demirbaş nr. 2311, 5451.
Süleymaniye Kütüphanesi, Esad Efendi, nr. 3463.

⁴ Mecmûa-i Fetâvâ, Diyanet İşleri Başkanlığı Kütüphanesi, demirbaş nr. 5451, vrk.221a.